

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni İslahatına ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi*

Effects of the British-Russian Alliance on the Armenian- Kurdish Relations and the Reforms on the Armenians Before the World War I

Nejla GÜNAY**

Öz

XIX. yüzyılda yabancı diplomatların Osmanlı topraklarındaki etkinliğini artırdığı, kendi tebaaları ile birlikte gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını da koruyup kolladıkları görülmektedir. İngiltere, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin durumunun iyice kötüye gittiğini anladı. Bundan sonra bu devletin yıkımını kendi kontrolü altında tutmak istedi ve bu amaçla Kıbrıs, Mısır gibi stratejik noktaların yönetimini ele geçirdi. Osmanlı topraklarında askerî konsololar görevlendirerek burada coğrafi yapı ve topografik özellikleri ortaya koyan çalışmalar yaptırdı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaası ile yakın ilişkiler kurdu ve onları ayrılıkçı fikirlere yönlendirerek politika belirlemelerinde yardımcı oldu.

Osmanlı aydınlarının yenilik hareketleri İngiltere tarafından desteklenmedi. İngiltere'nin özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından hoşnut olmaması İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini hayal kırıklığına uğrattı. İngiltere, Osmanlı Ermenilerinin Rusya ve Almanya gibi devletlerle yakınlaşmaması için çeşitli tedbirler aldı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya ile ittifak kurunca Osmanlı Ermenileri ile ilgili kararları Rusya'ya bıraktı. Bu çalışmada; İngiltere'nin, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkımının kendi kontrolü altında gerçekleşmesine karar verdiği, bu yıkımın şartlarını kendi çıkarlarına göre şekillendirdiği ve bu amacı doğrultusunda Osmanlı Ermenilerini nasıl yönlendirdiği ele alınacaktır. Çalışmada Osmanlı Arşivi Belgeleri ana kaynaklar olarak kullanılacaktır. Yayınlanmış İngiliz Arşivi belgeleri de başvuru kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni, Kürt

Abstract

During the 19th century, foreign diplomats working in the Ottoman Empire began to protect not only their citizens but also all the non-Muslim citizens of the Empire. Great Britain, realizing since 1877 that the situation in the Ottoman Empire was going worse, wanted to have the demising of the empire under its control and invaded strategic territories such as Cyprus and Egypt. Military strategists are deployed by the British on Ottoman lands who performed

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2022. Makale Kabul Tarihi: 25.05.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: GÜNAY, Nejla, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortaya Çıkan İngiltere-Rusya İttifakının Ermeni İslahatı ve Kürt-Ermeni İlişkilerine Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 32, Cilt: 16, Haziran 2023, s. 1-21

* Bu çalışma, 7-10 Aralık 2016 tarihinde Türk Tarih Kurumu tarafından Antalya'da düzenlenen "Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu"nda sunulan yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, ngunay@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5895-8359.

Gazi

Akademik
Bakış

1

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

geographical as well as topographical studies. They also established close relations with the Ottoman Armenians and spread separatist ideas among them.

The reforms of the Ottoman intellectuals were not supported by the British. The leaders of the Committee of Union and Progress were particularly disappointed with the absence of support to the declaration of the Second Constitutional Period by the British. Great Britain has taken certain measures to prevent the establishment of closer ties between the Ottoman Empire and Russia. However, after the formation of the Russo-British alliance prior to the World War I, the British have given the Russians the freedom to develop their own policies with regard to the Ottoman Armenians. This study asserts that the British in 1878, decided for the demise of the Ottoman Empire and desired to have the demise under its control, and based on its national interests. Based on this, the study discusses the manipulation of the Armenians by the British. To do so, this study utilizes documents from the Ottoman Archives, which is the main primary source of this study, as well as the British archives.

Key Words: Ottoman Empire, Britain, Russia, World War One, Armenians, Kurds

Giriş

XVIII. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere verdiği kapitülasyonların iyice yaygınlaşıp kapsamının genişletilmesi sonucunda Osmanlı toprakları yabancı diplomat ve konsolosların etkili olduğu bir arena'ya dönüşmüştü. Yabancı devletler ve başta İngiltere, bir yandan kendi uyruklarına tanınan ayrıcalıkları geliştirirken bir yandan da bu ayrıcalıkların kendileriyle işbirliği yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasına da verilmesini sağladılar. Böylece kendi uyrukları olmayan Osmanlı ya da üçüncü bir ülkenin tebaasını, "himaye altındaki uyruk" şeklinde yeni bir statü geliştirerek koruyup kollamaya başladılar. Osmanlı hükümeti konsoloslukların istihdam edebileceği Osmanlı vatandaşlarına sınırlamalar getirmek istediye de fazla etkili olamadı. Üstelik 1867 yılında yabancılara Osmanlı topraklarında mülk edinme hakkı verildi. Öte yandan Osmanlı uyruklarının yabancı uyrukluğuna geçmesini Babiali'nin iznine bağlayan ve 1869'da çıkarılan "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" fiiliyatta işlemedi. Bütün bunlar bir "devlet içinde devlet" oluşumunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Yabancı devletlerin konsoloslukları; uyrukları ya da himayeleri altındaki kişileri korumak, ticari/ekonomik çıkarlarını kollamak, kendilerine yakın buldukları dinî ve etnik cemaatlere arka çıkmak ve bu uğurda Babiali ile sonu olmayan mücadeleleri yürütmekle meşguldüler ve arkalarındaki siyasi otoritenin gücünün büyüklüğü dışında aralarında pek bir fark yoktu.¹

XIX. yüzyılın ortalarında Rusya, daha önce takip ettiği zayıf bir Osmanlı üzerinde etki alanı kurma politikasını bırakarak Osmanlı Devleti'ni yıkma siyaseti izlemeye başladı. Bunun için kutsal yerler sorununu kullanan Rusya, Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Kudüs ve çevresinde yaşayan Hristiyanlara bazı ayrıcalıklar tanınmasını sağladı. Bu konuda Fransa ile anlaşmazlığa düşen Rusya, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve mirasını paylaşmak için İngiltere'ye anlaşma teklifinde bulundu. Ancak İngiltere bu teklifi kabul

1 Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004, s. 51, 102.

etmedi.² Hatta İngiltere bu teklifi bir tehdit olarak algılayıp Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması İngiliz dış politikasının öncelikleri arasında yer aldığı için iki ülke Kırım Savaşı'nda müttefik oldu. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerden borç alması ve Paris Kongresi(1856) ile Osmanlı Devleti'nin yapacağı ıslahatların “*Düvel-i Muazzama*”nın gözetimine alınması gibi sebepler 1850'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nde İngiliz varlığının artmasına yol açtı.³ Ancak Âli Paşa'nın ölümünden sonra 1871 yılında sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa döneminde Osmanlı'da Rus etkinliği arttı. İngiltere, bazı devlet adamlarının Rusya'ya temayül etmesini dikkatle izledi.⁴ Öte yandan 1878 yılında Osmanlı-İngiltere ilişkilerini etkileyecek kritik gelişmeler yaşandı. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik yeni politika belirlemesine zemin hazırladı.⁵ Çünkü Ayestefanos Antlaşması yalnızca Rumeli'yi parçalamakla kalmıyor, ilk kez Osmanlı'nın Anadolu topraklarından da belirli yerlerin elden çıkmasına yol açıyordu. Bu durumun 1875 yılında maliyesi iflas etmiş, Müslüman ve gayrimüslim tebaası arasındaki huzursuzluk isyan ve çatışmaya dönüşmüş Osmanlı Devleti'ni çok daha zor bir döneme sürükleyeceği aşikârdı. Öte yandan Rusya'nın tıpkı 1830'larda olduğu gibi bölgede etkin hâle gelmesi İngiltere'nin Hindistan yolu ve diğer stratejik çıkarlarına ters düşmekteydi. Rusya'nın Rumeli'de ve Anadolu'da gayrimüslim tebaa üzerindeki etkinliğini artırması da İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. Benzer rahatsızlık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Almanya tarafından da ortaya konunca Berlin'de bir kongre toplanarak Ayestefanos yerine yeni bir barış yapılması kararlaştırıldı. Böylece Ayestefanos, tüm devletlerin çıkarına değiştirilecekti. Berlin Antlaşması sonunda Osmanlı Devleti'nin kayıpları açısından önemli bir değişiklik yapılmadı.⁶ Ancak bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarında adli, idari, inzibati reformlar yapması kararlaştırılarak bu reformların Anadolu topraklarında da gerçekleştirilmesi şart koşuldu. Bu şart Berlin Antlaşması'nın 61'nci ve 62'nci maddelerinde şu şekilde yer almaktaydı:

“(*Altmışbirinci bend*) Bab- Âli, ehalişi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyeinin icab ettiği ıslahatı bilatehîr icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin itmeği teahhüd ider ve arasıra bu babda ittihaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ ideceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyecek-

2 Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 29.

3 İhsan Süreyya Sırma, *Sömürü Ajansı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul [1944], 30-33, vd.

4 Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'ya Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul 2015, s. 231-233.

5 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 117.

6 Rıfıkı Salim Burçak, *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s. 39.

gors

Akademik
Bakış

3

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

lerdir.”

“(Altmışikinci bend) Bab-ı Âli serbest-i ayin ve mezheb kaidesini vüsat-ı kâmile itasile beraber muhafaza ve ibka itmek arzusunda bulunduğunu beyan eylediğinden tarafeyn-i müteahhidin işbu beyan-ı ihtiyariyi senet ittihaz ederler memalik-i Osmaniye'nin her tarafında ihtilaf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukuk-ı milkiye ve politikadan ve hizmet-i umumiyeye ve memuriyet ve şerefe nailiyetde bilcümle huref ve sanayi'in icrasına mani ad olunmayacaktır ve din ve mezhebe bakılmıyarak mahkemeler huzurunda cümlesinin şahadeti kabul edilecektir.

Serbesti ve icra-yı ayin ve mezheb cümleye temin olunacak camaatı muhtelifenin silsile-i meratib üzre tertibinde rüesa-yı ruhaniyeleri ile olan münasebatında bir güne ika-yı mevani olunmayacaklardır.

Her milletden Avrupa ve Asya Memalik-i Osmaniyesinde seyahat iden rühban ve züvvar aynı hukuk ve fevaid ve imtiyazatden müstefid olacaklardır memalik-i Osmaniye'de mukim konsolosların ve politika memurlarının gerek balâda zikr olunan eşhası ve gerek mahall-li mübareke ve sairede kâin tesisat-ı diniye ve hayriyeyi resmen himaye itmek hakları tasdik kılınmıştır.”⁷

İngiltere Berlin Kongresi öncesinde Rusya ve Osmanlı Devleti ile iki ayrı gizli anlaşma imzalamıştı. İngiltere; 30 Mayıs 1878'de Rusya ile Londra'da imzalanan antlaşma ile Berlin kongresinde müzakere edilecek konular üzerinde görüş birliği sağladı. Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1878'de yaptığı Kıbrıs Sözleşmesi'ne göre Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan'ı aldıktan sonra Anadolu'daki diğer topraklara saldırması durumunda İngiltere bu saldırıyı kendine yapılmış sayacak ve Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti “...Zat-ı Hazreti Padişahi dahi memalik-i mahrusada bulunan teba-i hristiyanıye ve sairenin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak ıslahat-ı lazimeyi icra edeceğini İngiltere devletine vaad ile beraber devlet-i müşarünileyhayı taahhüdat-ı vakasının icrasınca lazım gelen vesaiti temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs ceziresini tahsis ve asker ikames ile cezireyi idare etmesine muvafakat eyler.” hükmünü kabul etmek suretiyle Hristiyan tebaa için ıslahat yapıp Kıbrıs adasının İngiltere tarafından idare edilmesini ve adaya İngiliz askerî çıkarılmasını kabul etti.⁸

İngiltere bir taraftan da Rusya'nın elde ettiği gücü kullanmasına engel olmak istedi. Rusya'yı Japonya ile karşı karşıya getirip zayıflatmak amacıyla Japonlarla yakınlaştı ve onları Ruslara karşı destekledi. Bunun sonucunda Rus ordusu 1905 yılında Japonlara yenildi. Böylece Rusya, İngilizlere Uzak Doğu'da rakip olmaktan çıktı. İngiltere açısından Hindistan'daki çıkarlarını

7 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 117-118.

8 Karaca, *Büyük Oyun*, s. 233. Kıbrıs Sözleşmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, “Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.

tehdit edecek bir güç kalmadı. Bundan sonra Rusya ile İngiltere arasındaki problemler büyük ölçüde çözümlendi ve bu iki büyük devlet Almanya'ya karşı ittifak etmenin yollarını aramaya başladı.⁹ İngiltere bu şekilde Rusya'ya, "Anadolu'da ele geçirdiğin toprakları bırakmayıp elinde tut." şeklinde destek verirken Osmanlı'ya da "Anadolu'da kaybettiğin yerleri geri almak veya daha fazla toprak kaybetmemek istiyorsan Kıbrıs'ı bana ver ve ülkende ıslahat yap." diyordu. Böylece ilk kez Anadolu'da ıslahat yapılması isteniyordu.

1870'lerden itibaren Alman emperyalizminin İngiltere'ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması İngiltere'nin askeri konsolosluklar kurmasını beraberinde getirecektir. İngiltere daha önce konsoloslukları ve askerî ataşelikleri eliyle yürüttüğü gözetim ve siyasi müdahale işlevini artık yeni bir örgüt ve yeni elemanlarla yürütecektir. İngiltere, Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Sözleşmesi'ni kendine dayanak yaparak Osmanlı topraklarına, konsoloslarına ek olarak "askerî konsolosluk" adı altında yeni görevliler gönderdi. Bu kişilerin ıslahatların takipçisi olmak için görevlendirildikleri çok açıktı.¹⁰ Neden askeri konsolosluklar sorusunun cevabı ise kişilerin özelliklerinden ve ortaya koydukları çalışmalardan anlaşılacaktır. Bu elemanlar; haritacılık, istihkâm, levazım gibi ordunun teknik sınıflarına mensup, topografik verileri olduğu kadar her türlü istatistiki bilgileri toplayacak ve değerlendirecek nitelikte subaylardı. Ayrıca bu subayların istihbarat konusunda da tecrübeleri vardı. Yarbay Wilson, 28 Mart 1879'da askerî Başkonsolos olarak Anadolu'ya atandı. Askerî Başkonsolos yardımcısı Yüzbaşı W. Everett Erzurum'a gönderildi. Kraliyet Topçularından Yüzbaşı E. Clayton Van'da görevlendirildi. Yüzbaşı Cooper, Yüzbaşı Stewart, Teğmen Chermiside ve Teğmen Kitchener Wilson'un emrinde görev yapmak üzere Anadolu'nun çeşitli kentlerinde görevlendirildi.¹¹ İngiliz konsolosları görev yaptıkları yerlerde Ermeni halkını korurken Müslümanlara karşı baskı uyguladı. Böylece Ermenilerin kendilerine yardım etmesi için başka bir devlet arayışına girmemeleri ve Müslümanların korkutulup sindirilmesi amaçlanmaktaydı.¹² İngiltere'nin ıslahatlarla ilgili konunun takipçisi olacağına ilk sinyalleri, konsolosların bazı Ermenilerin eşkıyalık yapmasını görmezden gelip adeta Ermenilerin hakkını koruma kisvesine bürünerek Ermeni taşkınlıklarını destekler bir tutum takınmalarıyla ortaya çıktı.¹³ Öte yandan bu konsoloslar Ermeniler ve diğer gayrimüslim toplu-

9 Burçak, *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri*, s. 42-43.

10 Karaca, *Büyük Oyun*, s. 236.

11 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 132.

12 Erzurum Konsolosu Everett'in bu yöndeki çalışmaları için bkz. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2013, s. 33-35.

13 Bunun ilk örneği Maraş'a bağlı Zeytin'de 1878 ve 1879 yıllarında ortaya çıkan Ermeni ayaklanmasında İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson aracılığıyla Zeytin Ermenilerini koruyup kollayan bir tutum sergilemesidir. Zeytin Ermenileri Müslüman köylere baskınlar yapıp köylüleri katlettikleri hâlde konsolostan destek gören Ermeniler daha büyük eylemler yapmak için cesaretlenmişler ve bundan böyle Zeytin Osmanlı Devleti için çok önemli bir problem kaynağı hâline gelmiştir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve Zey-

gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

luklarla ilgili her türlü bilgiyi toplayarak görev yaptıkları alanın coğrafi ve kültürel haritalarını özenle çıkarıp raporlar hazırladılar.¹⁴ Askerî konsoloslar uzman oldukları alanlarda faaliyet gösterdiler. Ancak Nisan 1880’de Disraeli hükümeti düştü ve yerine gelen Gladstone bu konsoloslukları kaldırdı.¹⁵ Askerî konsolosluklar ismen kaldırılmış olsa da onların yaptıkları işler İngiliz sefaretine bağlı ve birçok Anadolu vilayetinde görevlendirilmiş konsoloslarla diğer görevliler tarafından yürütüldü. XX. yüzyılın başına kadar konsoloslar tarafından en ayrıntılı raporlar Van ve Erzurum vilayetlerinden gönderilirken bundan sonra Van ve Bitlis vilayetlerinden gönderilen raporların sayıca çok ve ayrıntılı olduğu gözlemlenmektedir.¹⁶ Bu çalışmada Osmanlı Ermenileri üzerinde İngiltere ve Rusya’nın rekabetiyle başlayan ancak daha sonra işbirliğine dönüşen politikalarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Ermenileri Üzerinde İngiliz-Rus Rekabeti ve İngiltere’nin II. Meşrutiyetin İlanına Bakışı

Berlin Antlaşması’ndan sonra Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz konsoloslar Hristiyan halklarla daha yakından ilgilenerek onların siyasi ve kültürel durumlarının iyileştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti’nin somut adımlar atması hususunda çalıştılar. Bunu yaparken Berlin Antlaşması’nın 61. maddesini öne sürdüler. Bu şekilde Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı koruyup kollarken bir taraftan da Kürtlerle Ermenileri karşı karşıya getirdiler.¹⁷ İngiliz konsolosların bu çalışmaları bölgede zaten var olan gerginliği daha da artırdı. Adeta anlaşmazlıklara çözüm aranması yerine bunların artırılması amaçlandı. İngiliz hükümetinin Anadolu’daki askerî konsoloslukların durumunun irdelendiği bir dönemde 8 Kasım 1881 tarihinde Yarbay Wilson konuyla ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporda şu görüşlere yer vermiştir:¹⁸

“...Ermeni ve Kürt sorunları Sivas’ta daha yeni başlamaktadır. Bu koşullar altında, kanımca, Anadolu’daki askerî konsoloslukların sayısının azaltılmaması ve Ermenistan ve Kürdistan’dakilerin sayısının artırılması düşünülmeli gereken bir konudur.”

İttihat ve Terakki Fırkası, II. Meşrutiyet’in ilân edilmesinden sonra II. Abdülhamit döneminde izlenen Almanlara yakınlaşma siyaseti yerine İngiltere’ye yaklaşmak istedi. II. Meşrutiyet döneminin ilk hükümetini İngiltere

tun’da çıkan diğer isyanlar için bkz. Nejla Günay, *Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 246-259; Burhan Çağlar, İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal), Arisanat, İstanbul 2010, s. 166; II. Abdülhamid’in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa’nın *Hâtrâtı I-II (1876-1880)*, haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 56-74.

14 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin, s. 41, 50, 60-61, vd.

15 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 142.

16 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin, s. 260-262.

17 Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ermeni Grupların Birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile İlişkilerinde Rus Etkisi”, *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz’a Armağan*, Ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 493.

18 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s. 116, 146.

ile yakın ilişkileri olan Kamil Paşa'nın kurması, bu konuda beklentilerin artmasına ve siyasi işlerde İngiltere'nin yardımının elde edileceği kanaatinin uyanmasına yol açmıştı. Ancak Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Bosna-Hersek'in kaybedilmesi gibi konularda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yeteri kadar destek vermemesi üzerine İttihatçılar hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁹

İngiltere Ermenileri, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı koz olarak kullanıp Rusya'ya baskı yapma aracı olarak görüyordu.²⁰ Buna XX. yüzyıl başlarından itibaren bir de Alman rekabetinin eklendiği görülmektedir. İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakınlaşmasından dolayı büyük bir huzursuzluk yaşamaktaydı. Berlin-Bağdat Demiryolu projesinin Almanlar tarafından yapılması, İttihatçıların ordunun yenilenmesi için bir Alman heyetini İstanbul'a getirmesi bu huzursuzluğun en önemli sebepleriydi. Çünkü Berlin-Bağdat demiryolu İran demiryolları ile birleşirse Türk-İslam güçlerinin Hindistan'a aktarılması mümkündü.²¹ Bu yüzden İngiltere donanmanın ıslahı işini Almanya'ya kaptırmayıp kendisi üstlendi. İngiltere'yi huzursuz eden diğer konu Doğu Anadolu'da Kürtlerle Ermenilerin birbirine düşüp bir iç savaş çıkarması durumunda Rusya'nın bölgeye müdahale etmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmesiydi. Böyle bir durumda Almanya da bir bahane ile bölgeye girebilir bu da İngiltere'nin çıkarlarını alt üst edebilirdi.²² Öte yandan İngiltere, Osmanlı Devleti ve İran'da Meşrutiyet rejiminin başarılı olmasının başta Mısır ve Hindistan olmak üzere kendi sömürgelerinde de benzer anayasal hareketlere yol açacağından çekinmekteydi. İttihat ve Terakki hükümetinin İslam Birliği kurmaya yönelik politikalarını Hindistan ve Mısır'daki menfaatleri açısından tehlikeli bulmaktaydı. İngiltere bu endişesinin etkisiyle Osmanlı hükümetine, Hristiyanlarla ilgili reform taleplerini ve uyarılarını her fırsatta dile getirerek Osmanlı içişlerine dostane müdahalelerde bulunmaktan geri durmadı.²³ Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasından sonra Hint Müslümanları Cemiyeti'nin Londra Şubesi, Sadrazam ve Mebusan Meclisi Başkanı Ahmed Rıza'ya tebrik telgrafları gönderdi.²⁴ Londra'da ikamet eden Hint Müslümanları, burada bir cami yapılması için ön ayak olduklarında halifeyi "Londra Camii Şerifi İbane Cemiyeti"ne üye ya-

19 Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı) Nasıl Öldü?*, cilt II, Akıllıkır Yayınları, İstanbul 2014, s. 49-52. Krş. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-I*, s. 628.

20 Celile Celil vd., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Péri Yayınları, İstanbul 1998, s.51-52.

21 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları*, İstanbul 1982, s. 172'den naklen Sir E. Grey'den Sir G. Buchanon'a, Belge numarası: 621, 15 Haziran 1910.

22 Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde*, s. 162'den naklen Sir A. Nicholzen'den Sir E. Goschen'e, Belge numarası: 477, 17 Nisan 1913. Ayrıca bkz. Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde*, s. 148; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 28-36.

23 Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, Birinci Cilt (1911-1912)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s.109.

24 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Babıali Evrak Odası (BEO). 3474/290340, 1326 Z 26.*

görsel

Akademik Bakış

7

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

pıp maddi ve manevi desteğini talep ettiler. Halife, bu cemiyete üye oldu²⁵ ve caminin inşası için Osmanlı Bankası aracılığıyla para yardımında bulundu.²⁶ Hint Müslümanlarının halifeye teveccühü ve Osmanlı topraklarındaki politik gelişmeleri yakından takip etmesi İngiliz hükümetini tedirgin etmekteydi.

Londra'da çıkan Daily Telegraph gazetesi, 25 Aralık 1908 tarihli nüshasında Kamil Paşa'nın sadareten indirilmesini eleştiren bir makale yayımlamıştı.²⁷ 1912 sonbaharında İngiliz yanlısı Kamil Paşa'nın tekrar hükümet kurması İngiltere'nin İttihatçılara yönelik baskıyı artırmasına zemin hazırladı. İngiliz yazışmalarından anlaşıldığına göre; Osmanlı Devleti'nin kötü durumunun Balkanlardaki karışıklıklarla sınırlı tutulmayıp Arap, Ermeni, Kürt unsurların da ayrılmaya teşvik edilmesi ve bunun sorumluluğunun İttihatçılara yüklenmesi politikası izlendi. Bu politikayla ilgili propaganda geliştirilmesi esası benimsendi.²⁸ İngiltere; İttihatçılara Osmanlı Türkçesi'ni okullarda zorunlu kılıp Hristiyan milletlerin mevcut durumunu, hukuk ve ayrıcalıklarını kaldırıp sınırlamaya veya değiştirmeye kalkışmaması uyarısı yaparak aksi durumda iç güvenliğin bozulacağı tehdidinde bulundu.²⁹ Buna karşılık İttihatçıların İngiltere'nin dostluğunu önemseydiği görülmektedir. Şura-yı Ümmet'te yayımlanan "Osmanlılar ve İngilizler" adlı makaleye bakılacak olursa; Meşrutiyet rejimini en çok destekleyen devletin İngiltere olduğu düşünülmektedir. Makalede, İngiltere'nin hürriyet ve özgürlüklere önem veren bir ülke olduğu belirtilmekte ve bu ülkenin Akdeniz ile Süveyş'teki çıkarları sebebiyle³⁰ Osmanlı Devleti'nin devamlılığının menfaati gereği olduğu ima edilmektedir.

II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni İslahatı Konusunun Gündeme Getirilip Sonuçlandırılmasında İngiltere'nin Rolü

1912 yılında Mehmet Sait Paşa başkanlığındaki Osmanlı hükümeti devletin bazı kurumlarının ıslah edilmesi için yabancı uzmanlar getirilmesi konusunu gündeme aldı. Kurumların mutlaka ıslah edilmesi gerektiği hususu bütün vekiller tarafından kabul gördü ama bunun ne şekilde uygulanacağı bazı tartışmalara yol açtı. Mesela Hariciye Nazırı Asım Bey İngiliz müşavirlerden yararlanmayı önererek bunun sayısız faydalar getireceğini, bu şekilde Bulgar ve Makedon çetelerin faaliyetlerinin azaltılıp Balkan Komitesi'nin yürüttüğü olumsuz propagandanın ortadan kaldırılabilceğini ifade etti.³¹ Buna karşılık Dâhiliye Nazırı Adil Bey, bu uzmanlardan en iyi şekilde yararlanabilmek için

25 BOA. BEO. 3872/260521, 1329 M 01.

26 BOA. BEO. 3872/290344, 1329 Ra 23.

27 BOA. *Yıldız Arşivi Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği* (Y. PRK. TKM). 51/47, 1326 Z 01.

28 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 117'den naklen Mr. Marling'ten E. Grey'e, Belge numarası: 696, 3 Eylül 1912.

29 Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Yayınları, İstanbul 2009, 24-25.

30 Şura-yı Ümmet, No: 72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

31 BOA. *Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Evrakı* (DH. İD). 83-2/43, 1332 Ra 20.

vilayetlerde denetleme mekanizması kurulması gerektiğine dikkat çekti.³²

Sadaret makamı 27 Haziran 1912’de Heyet-i Teftişîye Riyaseti adı altında bir ıslahat heyeti oluşturup bunun başına bir İngiliz uzman getirmek için İngiliz hükümeti nezdinde girişimlere başlandı. Genel müfettiş ve yardımcıları için bütçeye ek ödenek kondu.³³ İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, memurların görevlendirilebilmeleri için onların memuriyetleri, vazifeleri, maaşları ve görev süreleri vb ayrıntıların bildirilmesini istedi.³⁴Sadaret makamı konunun 7 Temmuz 1912’de Meclis-i Vükela’da görüşülmesi neticesinde maaş miktarının tespitini İngiltere hükümetine bıraktı. Diğer ayrıntıların belirlenmesi için de Dâhiliye Nezareti’ni görevlendirdi.³⁵

Dâhiliye Nezareti prensipte müfettişlik müessesesinin kurulmasına karşı çıkmamakla beraber müfettişin görev tanımının iyi yapılması gerektiğini, müfettişin Osmanlı Devleti’nin vali, mutasarrıf, kaymakam gibi bürokratlarının işlerine Hristiyan tebaayı bahane ederek karışmasının mümkün olamayacağını belirtip bu konunun ileride İngiltere ile ilişkilerin gerginleşmesine sebep olabileceği ihtimaline dikkat çekiyordu. Çünkü bu memurlar eliyle başka bir devletin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmasına izin verilemeyeceği hususu göz önüne alındığında zaman zaman müfettişin “*sözü dinlenmeyen adam*” konumuna düşme ihtimali vardı. Dâhiliye Nezareti bu durumun göze alınarak bir müfettiş tayin edilmesi yerine; Heyet-i Islahiye, Heyet-i Teftişîye ve Heyet-i Müşavire isimlerinden biriyle yeni bir heyet oluşturulmasını, bu heyetin içinde iki ya da üç Osmanlı üye bulunmasını ve yabancı memurun da bu heyette üye sıfatıyla görevlendirilmesini tavsiye etti. Dâhiliye Nazırı Adil Bey, bu sonuca Maliye Nezareti’nde çalışan İngiliz müşavir Mösyö Crawford ile görüş alışverişi yapması neticesinde vardığını da belirtti.³⁶ Bütün bu tartışmaların sonucunda Osmanlı hükümeti, Avrupa’da yapılan olumsuz propagandayı bertaraf edebilmek umuduyla “*Müfettiş-i Umumi*” müessesesini kurmayı kararlaştırdı. Ayrıca Nüfus-u Umumi Müdürlüğü’nde çalıştırılmak üzere iki yabancı uzman getirilmesi konusu da Meclis-i Vükela tarafından onaylandı.³⁷Müfettiş-i Umumi Heyeti başkanlığına getirilecek kişinin Türkçe bilmesinin tercih sebebi olacağı belirtilerek Osmanlı Devleti’ni iyi tanıyan Mösyö Graves’in görevlendirilmesinden büyük memnuniyet duyulacağı Londra Sefiri Tevfik Paşaya bildirildi.³⁸

Osmanlı hükümeti, böyle bir uygulama yaparak hem memleketin problemlerini düzeltmek hem de İngiliz kamuoyunda çıkan bazı asılsız haberlere karşı tedbir almak amacını taşımaktaydı. Çünkü Ermeniler Londra’da kurdukları örgütler aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz pro-

32 BOA. BEO. 4056/304162, lef 2, 1330 B 12.

33 Bu iş için bütçeye 1 milyon 843 bin 100 kuruş ek ödenek ayrıldığı konusunda bkz. BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 6.

34 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 7-8.

35 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 9.

36 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef7.

37 BOA. DH. İD. 83-2/43, lef 11.

38 BOA. BEO. 4056/304162, lef 1, 1330 B 12.

paganda yapıp kendi lehlerine kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Merkezi Londra'da bulunan ve İngiltere tarafından kurulan Noel Buxton'un başkanlığını yaptığı Balkan Komitesi Ermeni konusunu ısıtan kuruluşların başında gelmekteydi. Londra Ermeni Komitesi adıyla bir de örgüt kurulmuştu. Ayrıca İngiltere'de işçiler tarafından kurulan ve başkanlığını Lady Frederick Cavendish'in yaptığı "The Friends of Armenia (Ermenistan'ın Dostları)" adlı etkin bir yardım kuruluşu vardı.³⁹ Bu kuruluşlar Osmanlı Devleti'nin Doğu bölgelerinde Hristiyan halkın Müslümanlar tarafından öldürülüp baskıya maruz kaldığı yönünde haberler çıkararak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaya çalışmaktaydı. Asılsız haberler ise daha çok Van, Bitlis, Erzurum başta olmak üzere Doğu vilayetleriyle ilgiliydi. Londra'da yaşayan Ermeniler bölgeden gelen haberleri kınama amacıyla büyük çaplı toplantılar yaparak Anadolu Ermenileri konusuna dikkat çekmeye çalışmaktaydı.⁴⁰

İngiltere'de yaşayan Ermeniler, 1912 yılının ilkbahar aylarında Osmanlı topraklarında yaşayan soydaşlarının birtakım zulüm ve haksızlıklara maruz kalıp can ve mal güvenliklerinin sağlanmadığını ve yerel yönetimlerin bu duruma kayıtsız kaldığını iddia ederek buna karşı tedbirler alınmasıyla⁴¹ ilgili isteklerini iletmek üzere aralarından seçtikleri bir heyeti, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya göndermişti. Heyet, büyük bir miting yapmayı planladıklarını ancak Osmanlı hükümetini zor duruma sokmamak için bundan şimdilik vazgeçtiklerini, Anadolu Ermenilerinin can ve mal güvenliğinin sağlanmaması durumunda bunun Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde ve Avrupa'da ters etkileri olabileceği tehdidinde bulunmuştu. Büyükelçi Tevfik Paşa heyete, Osmanlı hükümetinin bu konuya gereken önemi verdiğini belirterek Meclis-i Vükela'nın son toplantısında; Bitlis ve Mamuretülaziz vilayetlerine daha güçlü valilerin atanıp Van, Erzurum, Mamuretülaziz ve Bitlis valilerinin yetkisinin Bağdat valisi örneğinde olduğu gibi genişletilmesi, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yaralama ve öldürme suçlarını işleyenlerin yakalanıp gerekli cezalara çarptırılması konusunda vilayetlerin kesin olarak uyarılması ve resmî görevlilerin tarafsız davranması kararlarını aldığını bildirmişti.⁴² Buna rağmen heyet, altı ay kadar sonra Eylül 1912'de Tevfik Paşa'ya aynı talepleri yeniden iletmek suretiyle Osmanlı hükümetine baskı yapmaya devam etti.⁴³ Tevfik Paşa, durumu Hariciye Nezareti'ne 17 Ey-

görsel

39 Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin*, s. 274.

40 Osmanlı Arşivi'nde buna dair gazete haberlerini ele alan çok sayıda belge ve bu haberlerin yalan olduğu hakkında çok sayıda tezkip metni bulunmaktadır. Mesela bkz. BOA. BEO. 4085/306358, 1330 L 07.

41 Bu yöndeki şikâyet ve talepler takrirler vermek suretiyle Osmanlı hükümetine de iletildi. Bkz. *Tasvir-i Efkar*, No: 606, 2 Kanunuevvel 1912, s.3.

42 Tevfik Bey'in Hariciye Nezareti'ne çektiği 22 Aralık 1911 tarihli telgraf için bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi(1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001, s. 74. Telgrafın orijinali için bkz. aynı eser s.866-868.

43 BOA. *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR. SYS). 2818/1'den *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*, cilt IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s.92-95.

lül 1912 tarihli telgrafla şu şekilde bildirdi:⁴⁴

“Ermeni cemaati, hükümet memurlarının insanı kızdıran ağırkanlı ve kayıtsız tavırlarını ve özellikle Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde Ermeniler hakkında taraf tutularak yapılan yolsuzlukları şiddetle protesto eder ve bu duruma acil önlemler alınmasını arzu eder.”

Hükümet bu gelişme üzerine bu konuda zaten yürüttüğü çalışmaları hızlandırdı. Dâhiliye Nezareti, Doğu vilayetlerindeki durumun tetkiki ve arazi anlaşmazlıklarının çözümlenmesi için kurulacak komisyonların vazifelerinin belirlenmesi amacıyla hazırladığı talimatnameyi ve bu talimatnamenin Van, Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Bitlis valiliklerine gönderilmesi hususunu Meclis-i Vükela'ya sundu. Talimatname 19 Eylül 1912'de Meclis-i Vükela tarafından uygun görülerek kabul edildi.⁴⁵

Paris Sefiri Rıfat Paşa, Bogos Nubar Paşa'nın sefarete yaptığı ziyaretin ardından 16 Aralık 1912'de çektiği telgrafta, Ermenilerin sefirler toplantısında girişimlerde bulunacaklarından bahsetmektedir. Bogos Nubar Paşa'nın verdiği bilgilere göre Ermeniler arasında ıslahat, özerk yönetim ve Rusya'ya ilhak gibi cereyanlar bulunmaktadır. Bogos Nubar Paşa'nın Türkiye'den ayrılmak fikrine karşı olduğunu, 1895 yılında kabul edilen ilkeler çerçevesinde bir ıslahat yapılarak bunun diğer devletler tarafından teminat altına alınmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine Rıfat Paşa hükümete Büyük Devletlerin müdahalesine fırsat vermeden ıslahatın sonuçlandırılması tavsiyesinde bulundu.⁴⁶

Ermeni grupların birleşmesinden sonra Doğu'da Rusların Ermenileri koruma bahanesiyle ıslahat girişiminde bulunacağını tahmin eden ve esasen bu konuda ciddi duyumları olan hükümet, içişlerine karışılmasını engelleyip Rusya'nın Doğu Anadolu'daki nüfuzunu kırmak amacıyla Doğu bölgelerine Makedonya'da olduğu gibi, birer genel müfettiş başkanlığında heyetler gönderip ıslahat projesiyle ilgili yeni çalışmalar başlattı. Balkan Savaşı'nın en ateşli günlerinde büyük bir baskıyla karşı karşıya kalan ve Büyük Devletlerin içişlerine karışmasından tedirgin olan Sadrazam Kamil Paşa ıslahatların; Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinde en kısa sürede yürürlüğe konacağını duyurdu. Bu arada Dâhiliye Nezareti, Sadaret makamına, Vilayât Kanunu çıkarılmış ise de bu kanunun tatbikinin mümkün olmadığını bildirerek bazı sebeplerle daha geri kalmış olan Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinin diğer vilayetlerle eşit duruma gelinceye kadar özel bir kanunla idare edilmesi için hazırladığı kanun layihasını sundu.⁴⁷ Osmanlı hükümetinin uygulamaya koyduğu “Vilayât Ka-

gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

44 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi*, s.76-77.

45 BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV). 169/13, 6 Eylül 1328.

46 Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadrazama gönderdiği tahrirat için bkz. BOA. BEO. 3980/298468, 1330 M 2. Ayrıca bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi*, s. 77.

47 BOA. BEO. 3980/298468, lef 2,3, 1330 M 2. Hemen yürürlüğe giren bu kanun layihasının tam metni ve ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına*

nunu” nu önemsemeyen Mr. Marling, Sir Edward Grey’e gönderdiği raporda şu değerlendirmeyi yaptı:⁴⁸

“...*Yeni Türk Kanunu Ermenilere birçok haklar veriyorsa da bu ancak Abdülhamit devrindeki Ermenileri tatmin ederdi. Ermeniler şimdi kendi milli varlıklarına sahip olmak istiyorlar...*”

Osmanlı hükümeti, İngiliz basınının aleyhte ve asılsız haberlerinden şikâyetçiydi. Bu haberlerde; Van, Bitlis, Mamuretülaziz gibi vilayetlerde meydana gelen bazı adi vakalar siyasi olaylarmış gibi gösterilmekteydi. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bazı adi vakaların Ermenilere karşı yapılmış hareketlmiş gibi gösterilmek suretiyle Doğu vilayetlerinde asayiş olmadığı izlenimi uyandırılmak istendiğini ve bunun Ermeni murahhasaları tarafından sistemli olarak gerçekleştirildiğini şu şekilde ifade etmektedir:⁴⁹

“...*Ermenilerce şikâyetlere vesile olan taarruzat Müslüman ahalinin de onlar kadar bizar oldukları birkaç şakinin saldırısından ibaret olup Müslümanların anasır-ı saireye karşı hiçbir fikr-i tecavüz beslemedikleri hakayık-ı ahval-i mütebeyyin olduğu hâlde eşkıyay-ı merkumenin cürüm-ü adi mahiyetinde olan efal-i cinaiyelerinin Ermeni anasırına karşı düzenlenmiş bir saldırı şekline sokulmuş haksız bir iftiradır...*”

Talat Bey, suçlamaların iftira olduğunu düşünmesine rağmen ilgili valiliklere sebebi her ne olursa olsun vilayetlerde asayiş ve huzuru bozan kişilerin yakalanarak muhakeme edilmek suretiyle gerekli cezalara çarptırılmasını önemle emretti.⁵⁰ Çünkü bu haberlerin ardından Vilayat-ı Şarkiyye’de büyük bir karışıklık varmış gibi bir izlenim oluşması üzerine Londra Sefiri Tevfik Bey gerekli girişimlerde bulunmuş ve hükümetini hassasiyet gösterilmesi hususunda uyarıyordu.⁵¹ İngiltere’nin Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine hareket edip bunu sistematik hâle getirmesi bazı Türk aydınlarının tepki göstermesine sebep oldu.⁵²

Dış basında Ermenilerle ilgili konularda az da olsa Osmanlı Devleti’ni haklı gösteren haberlere de rastlanmaktaydı. Mısırlı Dr. Rıfat Kopenhag’a gelip Mısır ve Ermeniler konusunda çeşitli çalışmalar yapmış, Mısır konusunda Osmanlı Devleti aleyhinde, Ermeniler konusunda ise lehinde raporlar hazırlamıştır. Buna göre Stockholm Başşehbenderliği’ne biri İngilizce diğeri Danimarka dilinde iki risale bırakmıştır. Dr. Rıfat Danimarka dilinde yazdığı risalede; İngiltere’nin Ermenileri silahlandırıp Osmanlı Devleti’ne karşı

İttihat Terakki ve Ermeniler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 374-377.

48 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 168-169’dan naklen Mr. Marling’ten Sir E. Grey’e, belge numarası: 567, 27 Ağustos 1913.

49 28 Ağustos 1913 tarihli yazı için bkz. BOA. BEO. 4206/315412, 1331 N 15.

50 Osmanlı Devleti’ne yönelik suçlamalar için bkz. BOA. BEO. 4211/315754, 1331 L 06.

51 BOA. HR. SYS. 84/76, 1913 08 07.

52 Mesela Dr. Mehmet Emin Efendi müstear ismiyle Gladstone’a hitaben yazılan ve İngiltere’nin sömürgelerindeki halka insanlık dışı uygulamalarıyla Dünya’nın farklı bölgelerindeki Müslümanların maruz kaldıkları mezalimi ele alan mektup için bkz. BOA. HR. SYS. 2870/106, 1915 07 12.

isyana teşvik ettiğini, Osmanlı Devleti'nin Ermeni isyanlarına karşı varlık mücadelesine girmek zorunda kaldığını ifade ederek bütün bunlara İngiltere'nin sebep olduğunu ve bunları belgelerle ispatlayabileceğini yazdı. Bu iddiaların yayımlanmasından sonra İngiltere büyük tepki gösterdi. Stockholm Sefiri Mustafa Şekip Bey'in bildirdiğine göre bu iddialar bazı Danimarka gazeteleri aracılığıyla İngiltere tarafından teklif edildi.⁵³

İngiltere'de özellikle "Reuters" ajansı kaynaklı bazı haberlerde Osmanlı Devleti ile Enver ve Talat beyleri hedef alan yakışsız yayınlar yapılmaktaydı. Bu yazılara cevap niteliği taşıyan makaleler ise yayınlanmıyordu. Hollanda'da çıkan bazı gazetelerde de İngiltere basımından alınan haberlere yer verilmekteydi. Batavya Başşehbenderi Refet Bey, olumsuz yayınlara tepki amacıyla yazdığı makalesini Hollanda gazetelerinde yayınlamak istedi. Ancak olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine makalesini Malay diline çevirterek genellikle İslam Dünyası tarafından okunan yerel gazetelerden birinde yayımlattı. Refet Bey'in yazısı İngilizlerin hiç hoşuna gitmedi. Çok sayıda ölüm tehdidi alan Refet Bey, durumdan Osmanlı hükümetini haberdar ederek kendisinin İngilizler veya Ermeniler tarafından öldürülmesinden tedirgin olarak Kıbrıs'ta oturan annesiyle iki çocuğuna bundan sonraki hayatları için yardımcı olunması talebinde bulundu.⁵⁴

Balkan Savaşlarından Sonra Ortaya Çıkan Durum

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin iç durumunun ne kadar kötü olduğunu ortaya çıkardı. Bu savaş zaten istikrarsız olan Osmanlı iç siyasetini derinden etkiledi. Tartışmalı bir seçimle iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin nüfuzu iyice sarsıldı. Osmanlı Devleti'nde İngiliz emellerini hâkim kılmak isteyen İngiltere, muhalefet hareketine gizlice destek vererek Kamil Paşa'nın yeniden iktidara gelmesi için çalışmalar yapmaya başladı.⁵⁵ Bunun sonucunda iktidar altı ay içinde tekrar el değiştirdi. İttihatçılar Temmuz 1912'de bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kuruldu.⁵⁶

Osmanlı Devleti, kendi durumunun bu kadar karmaşık bir hâl almasının diğer devletlerin birbirleriyle ilişkilerinden kaynaklandığının farkındaydı ve her an bir dünya savaşı çıkması ihtimali Osmanlı idarecileri tarafından değerlendirilmekteydi. Balkanlarda başlayan savaş, Osmanlı askerlerinin büyük kısmının buraya sevk edilmesi bazı bölgelerin savunmasız kalmasına yol açtı. Buna ilaveten Osmanlı hükümetine, Ermenilerle Kürtler arasında huzursuzluk bulunan⁵⁷ Doğu vilayetlerinde bir karışıklık yaşanması ve

53 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. HR. SYS. 2881/21, 1915 10 29.

54 BOA. HR. SYS. 2879/16, 1915 06 28. Bu belgenin tam metni için ayrıca bkz. *Osmanlı Belgelerinde İngiliz*, s. 102-107.

55 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.50; Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.76.

56 Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 285.

57 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*

Gaz

Akademik
Bakış

13

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

savaşın diğer devletlere sıçraması gibi ihtimaller olduğu Londra ve Berlin sefaretları tarafından bildirilmişti. Başkumandan Vekili Nazım Paşa, Üçüncü Ordu'ya bağlı nizamiye ve topçu birliklerinin Rumeli ve Çatalca'ya sevk edilmesinden dolayı Erzurum havalisinin savunmasız kaldığı uyarısında bulununca Meclis-i Vükela; Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinde güvenlik tedbirlerinin artırılmasını, ilaveten bu vilayetlerde jandarma sayısının artırılmasına ihtiyaç olup olmadığının sorulmasını kararlaştırdı.⁵⁸

Osmanlı ordusu Balkan devletleri karşısında bir varlık gösteremedi birçok yerde hezimete uğradı. Bunun sonucunda 3 Aralık 1912'de ateşkes imzalandı ve taraflar barış görüşmeleri için Londra'da bir araya gelmeyi kararlaştırdı. Ermeniler, Londra Konferansı'nda daha önce Bogos Nubar Paşa'nın belirttiği gibi Ermeni İslahatının görüşülmesi için büyük bir kampanya başlattılar. Bu kampanyada İngiliz gazeteleri önemli bir rol üstlenerek Ermeni taleplerine destek veren bir kamuoyu oluşturdu. Tan Gazetesi, 1912 yılının Aralık ayı sonlarında "*Osmanlı Ermenilerine muhtariyet verilmesi ya da hiç olmazsa Ermenilerin yoğun olduğunu iddia ettikleri Vilayât-ı Şarkiyye'de ıslahat yapılması*" konusuna ağırlık vermeye başladı. Gazetenin dikkat çeken haberlerinden biri de Kürtlerin de Ermeniler gibi milliyetçi hareketlere yöneldikleri ve altı vilayette bazı Kürt aşiret liderlerinin meşrutiyet ve Ermeniler aleyhine faaliyetler yaptıklarıyla ilgiliydi. Van Valiliği, vilayette böyle bir anlaşmazlık bulunmadığını belirtip Fransa başta olmak üzere bazı ülkelerdeki sefaretlere yazı göndererek haberi tezkiz etti.⁵⁹

İngiltere'nin Rusya'yı Kafkasya'da meşgul etmek için bir kez daha Ermeni kozunu kullandığı Rusya Hariciye Nazırı Sazonov ile Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri arasında geçen konuşma ile ortaya çıktı. Çünkü Sazonov, Kafkasya'da Rus vatandaşı bir milyondan fazla Ermeni bulunduğunu, Doğu vilayetlerindeki asayiş durumunun kendisini diğer devletlere göre daha çok ilgilendirdiğini söylemek suretiyle buralara müdahale edebileceklerinin sinyalini verdi.⁶⁰ Bu gelişme üzerine Dâhiliye Nezareti; Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretulaziz, Diyarbakır vilayetlerine asayişsizliğe meydan verilmemesini ve en ufak olayların bile suhuletle çözümlenmesini emreden gizli bir yazı gönderdi.⁶¹ Öte yandan eşkıya takibine önem verilerek asayişsizliğin önüne geçilmeye çalışıldı ve Rusya'nın güdümünde olan bazı Kürt aşiretlerinin hareketleri kontrol altına alındı.⁶² Osmanlı hükümeti bütün tedbirleri alıp asayiş temin etmeye çabalarırken Diyarbakır Valisi'nden karışıklıkların İngiltere ve Rusya'nın faaliyetleri sonucunda olduğu hakkında ilginç bir değerlendirme geldi. Vali konu hakkında Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şunları

Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 55-65.

58 BOA. MV. 171/62, 1330 Z 21.

59 BOA. Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS).23/2, lef 32, 33, 34, 35, 1332 S 17.

60 Reynolds, İmparatorlukların Çöküşü, s. 78.

61 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 38, 1332 S 17.

62 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 40, 41, 45, 1332 S 17. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Günay, İttihat Terakki ve Ermeniler, s. 399-404.

söylüyordu:⁶³

“*Son zamanlarda politika cereyanının iktisab eylediği nezaket ve Rusya ile İngiltere’nin bu havalide takibine karar vermiş oldukları istilal edilmiş tarz-ı hareket icabınca bu iki devletin gayrı mahsus bir surette Vilayât-ı Şarkıyye’de Ermeniler vasıtasıyla suiyanı bir karışıklık çıkarma ihtimallerinin tezayüd etmekte olmasına...*”.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasında küçük sebeplerle büyük karışıklıklar çıkabileceğini tespit eden Osmanlı hükümeti, bunun önüne geçmek için gerekli tedbirleri aldı. Mesela Diyarbakır Vilayeti’nde Hristiyan anasını heyecana sevk edecek şayia çıkaran jandarmanın hakkında derhal kanuni işlem başlatıldı. Dâhiliye Nezareti, jandarmanın cezalandırılmasını ve bunun vilayet gazetesinden ilân edilmesini emrederek ahalinin huzurunu sağlamaya çalıştı.⁶⁴ Öte yandan Vilayât-ı Şarkıyye’de Müslüman ahaliyi de heyecanlandırıp endişeye sevk eden olaylar yaşanmaktaydı. Erzurum’daki bazı köylere Rusya’dan silahlı Ermenilerin geldikleri Müslümanlar tarafından görülmüştü. Şikâyetler üzerine yapılan aramalarda Ermenilerin evlerinde silah bulduklarını, keşişin evinde de dinamit bulunduğu tespit edilmişti.⁶⁵ Benzer haberler diğer vilayetlerden de gelince Sadrazam Mehmet Sait Paşa, Dâhiliye Nazırına Ermenilerin silahlanmasının önüne geçilmesini emretti.⁶⁶

İngiliz konsolosları, öteden beri ahaliyi huzursuz edecek davranışlar sergilerdi. Örneğin 1909’da büyük karışıklıklar yaşanan Adana’da, “*yeniden karışıklık çıkacağı*” şayiasının ara ara yayılmaya çalışıldığı, bu şayanın yayılıp tedirginliğin artmasında İngiltere ve diğer devletlerin konsoloslarının ön ayak oldukları, bu şayiaları devletlerine bildirerek tedirginliğin artmasında rol oynadıkları belirlenmişti.⁶⁷ Özellikle İngiliz diplomatlarının bu yolu sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Mesela Yafa’da bulunan İngiliz Viskonsolosu, 1912 yılının Kasım ayında; Yafa’da yabancılara karşı düşmanlık ve intikam hissi beslendiğini belirtip şikâyette bulunmuş, bu durum Osmanlı makamlarınca araştırıldığında böyle bir durum olmadığı ortaya çıkarılmıştı.⁶⁸ İngiliz konsoloslarının benzer davranışları şimdi Doğu vilayetlerinde gözlenmekteydi.

Osmanlı hükümeti, Ermeni ıslahatı konusunun yeniden gündeme getirileceğini anladı ve dışarıdan destek bulabilme amacıyla konunun çıkış noktasına yönelip yeni programı 1876 Kıbrıs Sözleşmesi’ne göre şekillendirmek istedi. Osmanlı hükümeti, Asya’da bulunan topraklarını bölgelere ayırarak her bir bölgenin başına bir genel müfettiş atmayı ve her bölgeye gereken

63 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 48, 1332 S 17.

64 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 50, 1332 S 17.

65 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 51, 1332 S 17.

66 BOA. DH. SYS. 23/2, lef 52, 1332 S 17.

67 İngiltere Sefiri Adana Konsolosunun verdiği bilgiye dayanarak 23 Aralık 1911 tarihli Adana’da karışıklık çıkacağı ihbarında bulunduğu bunun asılsız olduğuna dair Adana Valisinin cevabı için bkz. BOA. HR. SYS. 83/71, 1911 12 28.

68 Hariciye ve Dâhiliye Nezaretleri ile Kuds-ü Şerif Mutasarrıflığı arasında yapılan konuyla ilgili yazışmalar için bkz. BOA. HR. SYS. 84/20, 1912 11 26.

sayıda yabancı müfettişler getirmeyi planladı. Bu programda Doğu ve Kuzey bölgelerine öncelik verilmesi kararlaştırıldı. Doğu Anadolu Bölgesi'ni teşkil eden Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleriyle Kuzey Anadolu Bölgesini oluşturan Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin jandarma alaylarına birer İngiliz subay tayin edilmesi uygun görüldü. Bu iki bölgeye atanacak iki genel müfettişten her birinin maiyetinde görevlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan jandarma, adliye, tarım-orman, nafia müfettişlerinin İngiliz hükümetinden talep edilmesine karar verildi. Öte yandan İstanbul'da Dâhiliye Nezareti kadrolarında çalıştırılmak üzere biri müşavir, diğeri genel müfettişlik emrinde çalışacak iki görevlinin de İngiltere'den talep edilmesi kararlaştırıldı.⁶⁹

Meclis-i Vükela, müfettişlikte görevlendirilecek isimlerin tespit edilmesi için Londra Sefaretini görevlendirdi.⁷⁰ Bu taleplerden ilki Nisan 1913'te gerçekleşti. İngiltere hükümeti Osmanlı Devleti'nin attığı bu adımdan memnuniyet duydu ve Dışişleri Bakanı Edward Grey, Lord Milner'i Osmanlı'da ıslahat yapacak ekibin başında yer almak üzere görevlendirdi. Osmanlı hükümeti Mayıs 1913'te ikinci bir talepte bulunarak İzmir, Bursa ve İstanbul vilayetlerinde görevlendirilecek uzmanlar istedi. İngiltere, Osmanlı hükümetinin bu talebini 24 Mayıs'ta cevaplayarak yedi Doğu vilayetine jandarma müfettişi ile subaylar gönderileceğini, bir genel müfettişin yeterli bulunacağı düşünüldüğü için Dâhiliye Nezareti'ne müşavir gönderilmeyeceğini bildirdi. Ermeniler konusunda ikinci planda kalmak istemeyen Rusya, buna itiraz ederek 26 ve 27 Mayıs'ta ıslahat konusunun İstanbul'da görev yapan İngiliz, Rus ve Fransız büyükelçiler tarafından görüşülmesi talebinde bulundu.⁷¹ Bu gelişme üzerine İngiliz hükümeti 28 Mayıs'ta geri adım atarak ıslahat tasarisinin hazırlanmasını Rusya'ya bırakıp Osmanlı hükümetinin teklifini reddetti. İngiltere bu konuda bir adım daha atarak Osmanlı Devleti'nde İngiliz subay görevlendirmenin de doğru olmayacağını, sadece kısa süreli olmak koşuluyla jandarmayı düzenlemek üzere az sayıda görevli göndereceğini bildirdi.⁷² İngiltere bu uzmanların görevlendirilmesini de ağırdan alınca Osmanlı hükümeti konuyu hızlandırmak amacıyla Osman Nizami Paşayı Londra'ya gönderdi.⁷³ Paşa İngiliz uzman konusu çözümlenemediği takdirde başka ülkelerden uzman arayışına girme konusunda da yetkilendirildi.⁷⁴

Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov, Doğu vilayetlerinde reform yapılması için büyük çaba gösterdi ve kapsamlı bir ıslahat projesi hazırladı. Rusya'nın bu hazırlığında Doğu Anadolu'daki etnik karışıklıkları "*Ermenilerin tehlikede olduğu*" temasıyla bir kampanya açıp Osmanlı Devleti'ni hırpalama vesi-

69 BOA. MV. 176/23, 1331 Ca 08.

70 BOA. MV. 178/60, 1331 B 23.

71 Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde, s. 164'ten Mr. O. Beirne'den Sir E. Grey'e, belge numarası: 494, 27 Mayıs 1913.

72 Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin*, si 276-278.

73 BOA. BEO. 4199/314856, 1331 Ş 19.

74 BOA. MV. 179/27, 1331 Ş 18.

lesi olarak kullanma isteği de göze çarpar.⁷⁵ Rusların ortaya koyduğu ıslahat tasarısı gerçekten de Osmanlı Devleti'nin geri kalan topraklarının parçalanmasına zemin hazırlar nitelikteydi. Rusların hazırladığı tasarı; altı vilayetin birleştirilmesi, Hristiyan bir valinin ve dinî bakımdan dengeli bir konseyin tayini, Avrupalı subaylarca idare olunan bir jandarma teşkilatı kurulması, Hamidiye Alaylarının lağvı, Ermeni lisanının ve okullarının serbestlik kazanması, arazi anlaşmazlıklarını incelemek üzere kurulacak komisyona Müslüman göçmenleri sınır dışı etme hakkı verilmesi konularını içermekteydi. Bunlara ilaveten ıslahatın Büyük Devletler tarafından garanti edilmesini öngörüyordu ki bu husus Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılması anlamına gelmekteydi. Osmanlı hükümeti buna itiraz etmiştir.⁷⁶

Rusya'nın hazırladığı tasarımı İngiltere ve Fransa kabul ederken Almanya, Avusturya ve İtalya daha temkinli yaklaştı. Bu devletler, Padişahın hâkimiyetinin devamı, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması ve görüşmelere bir Osmanlı delegesinin de katılması şartıyla Yeniköy'de yapılacak müzakerelere katılma kararı verdiler. Rus tasarısı, “*Ermeni muhtariyetine yol açacağı*” ve “*Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüreceği*” gerekçesiyle Almanya'nın karşı çıkması sonucunda kabul görmedi ve 3 Temmuz 1913'te başlayan Yeniköy Konferansı 24 Temmuz'da dağıldı. Daha sonraki görüşmelerde Rusya, Almanya'nın baskısı karşısında genel vali tayin edilmesi ve altı vilayetin birleştirilmesi gibi isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Buna göre yapılacak reformlar sadece Ermenilerle meskûn sahada olmayıp genel bir mahiyet taşıyacaktı, ama şimdilik yedi vilayette uygulanacaktı. İslahatla ilgili görüşmeler Osmanlı Devleti, Rusya ve Almanya'nın öncülüğünde yürütüldü. Ermenilerle ilgili ıslahatları içeren antlaşma 8 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalandı.⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı kesinleşince Osmanlı hükümeti İngiltere başta olmak üzere Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerle ittifak yapmak için bazı girişimlerde bulundu. Ancak sonuç alamadı.⁷⁸ İtilaf Devletleri içinde yer alan Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yanına almayı reddetmesinin ardından Almanya'ya yönelme kaçınılmazdı. Osmanlı hükümeti, savaşın patlak vermesiyle savunmak zorunda kalacağı yerleri tespit edip oralara askerî yığınak yaptı. Rusya ve İngiltere ise savaşın başlamasından hemen sonra Osmanlı topraklarına taarruz için hazırlanıp gerekli gördükleri yerlere asker konuşlandırdılar. 31 Ekim 1914'te savaşın başlamasından bir iki gün önce, Rus birlikleri Doğubayazıt havalisinde sınır ötesi operasyonlara başladı ve aynı gün, Rus Büyükelçisi Giers İstanbul'dan ayrıldı. İngiliz harekâtı ertesi

75 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 185.

76 Edward J., Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, Timaş, İstanbul 2015, s. 169.

77 Ermeni İslahatı ile ilgili çalışmalar ve Büyük Devletlerin bu konudaki yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 407-450.

78 Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 96, vd.

gors

Akademik
Bakış

17

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023

gün Basra Körfezi'nde Fav civarına yapılan çıkartmayla ve Akdeniz'de Kraliyet Donanması'nın Gazze bombardımanı ile birlikte başladı. 7 Kasım'da İngiliz birlikleri Basra'ya ayak bastı. Çünkü Osmanlı ordusu Mezopotamya'ya yeterli sayıda yığınak yapamamış, bu zafiyet İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı.⁷⁹

Ermeni Millî Komitesi'nden Bogos Nubar Paşa başkanlığındaki bir heyet 22 Temmuz 1915'te, Mısır'daki İngiliz ordusunun komutanı Sir John Maxwell'e, eşgüdümlü Ermeni isyanları teklifini tekrarlayıp onlara askerî yardım önerisinde bulundu. Ancak Maxwell, Gelibolu harekâtı nedeniyle bu önerideki planı uygulamadı. Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon ile Şerif Hüseyin arasında bir Arap isyanı çıkarmak için çeşitli yazışmalar yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla İngilizlerin aynı anda Ermeni ve Arap isyanları çıkarmak için hazırlık yaptığı, ancak İskenderun'a çıkartma yapılmasından vazgeçildiği için bu planın devreye sokulmadığı anlaşılmalıdır.⁸⁰

Sonuç

İngiltere 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Rus ordusu karşısında bir varlık gösteremeyip büyük kayıplar yaşamasının ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına engel olamayacağını gördü ve bu yıkımın kendi kontrolü altında gerçekleşmesi için çalıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya ve Afrika kıtasındaki topraklarını dikkatli bir şekilde inceledi. Bu toprakların topografik haritalarını çıkarıp bölgelerin stratejik durumlarını not etti. Bu bölgelerde yaşayan toplulukların etnik ve kültürel özelliklerini gözden geçirerek onlara yönelik çalışmalar yaptı. Osmanlı Devleti'nin yıkımını kontrol edebilmek için bu halkları ve onların ideallerini kullandı.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını belirlerken diğer devletlerin durumlarını da dikkate aldı. Osmanlı coğrafyasında İngiltere'yi en çok zorlayan iki devlet 1878-1905 arasında Rusya; XX. yüzyıl başlarından itibaren ise Almanya oldu. İngiltere Rusya ve Almanya'nın özellikle Hindistan'ı ilgilendiren konularda karşısına çıkmaması için elinden geleni yaptı. Sömürge rejimi altında tuttuğu Müslümanların İran ve Osmanlı Devleti'nde ilan edilen anayasal rejimden etkilenebileceğini düşünerek bu rejime mesafeli davrandı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndaki kayıplarına tepkisiz kaldı. İngiltere, Ermenilerin ıslahat taleplerini destekleyip bu konuda Rusya'nın başat rol üstlenmesine ses çıkarmadı. Hatta Almanya'nın Berlin Bağdat Demiryolu, Osmanlı ordusunu düzenleme gibi gerekçelerle Osmanlı Devleti'ndeki etkinliğini artırmasından rahatsızlık duyduğu için Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirme planları yapmasını görmezden gelerek Doğu Anadolu'da Ermeni muhtariyetine yol açacak ıslahat tasarısını destekledi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasından sonra

79 Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler*, s. 225-227.

80 Erickson, *Osmanlılar ve Ermeniler*, s. 331-332; Rusya'nın savaş sırasında Osmanlı unsurlarına yönelik planları için ayrıca bkz. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü*, s. 120-124.

kontrolü altında tuttuğu Osmanlı Devleti'nin yıkılışında, son darbeyi indirmek için Rusya ile birlikte Ermenilerden yararlanma yolunu seçti.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO). 3474/290340, 1326 Z 26; 3872/260521, 1329 M 01; 3872/290344, 1329 Ra 23; 4056/304162, lef 2, 1330 B 12; 4056/304162, lef 1, 1330 B 12; 4085/306358, 1330 L 07; 3980/298468, 1330 M 2; 3980/298468, lef 2,3, 1330 M 2; 4206/315412, 1331 N 15; 4211/315754, 1331 L 06; 4199/314856, 1331 Ş 19.

BOA. *Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Evrakı* (DH. İD.). 83-2/43, lef 6-11, 1332 Ra 20.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (DH. SYS). 23/2, lef 32-52, 33, 34, 35, 1332 S 17.

BOA. *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR. SYS). 83/71, 1911 12 28; 84/20, 1912 11 26; 84/76, 1913 08 07; 2870/106, 1915 07 12; 2881/21, 1915 10 29; 2879/16, 1915 06 28.

BOA. *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV). 169/13, 6 Eylül 1328; 171/62, 1330 Z 21; 176/23, 1331 Ca 08; 178/60, 1331 B 23; 179/27, 1331 Ş 18.

BOA. *Yıldız Arşivi Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği* (Y. PRK. TKM). 51/47, 1326 Z 01.

Sürelî Yayınlar

Tasvir-i Efkâr, No: 606, 2 Kanunuevvel 1912, s.3.

Şura-yı Ümmet, No: 72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AKSAKAL, Mustafa; *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

BURÇAK, Rıfka Salim; *Türk Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.

CELİL, Celile vd., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Péri Yayınları, İstanbul 1998.

CHILDS, Timothy W.; *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

ÇAĞLAR, Burhan; İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal), Arısanat, İstanbul 2010.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan; *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

ÇOLAK, Mustafa; *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

ERICKSON, Edward J.; *Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi*, Timaş, İstanbul 2015.

GÜNAY, Nejla; "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.

GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

GÜNAY, Nejla; *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

GÜNAY, Nejla; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ermeni Grupların Birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile İlişkilerinde Rus Etkisi", *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, Ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

II. ABDÜLHAMİD'İN İLK MABEYN FERİKİ EĞİNLİ SAİD PAŞA'NIN HÂTİRÂTI I-II (1876-1880), haz. Davut Erkan, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

- KARACA, Taha Niyazi; *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul 2015.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004.
- KOCATÜRK, Önder; *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Yayınları, İstanbul 2009.
- KOCATÜRK, Önder; *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, Birinci Cilt (1911-1912)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.
- MÜNİR SÜREYYA BEY; *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi(1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.
- OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1896-1922; cilt IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.*
- REYNOLDS, Michael A.; *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 55-65.
- SIRMA, İhsan Süreyya; *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*, Beyan Yayınları, İstanbul [1944].
- ŞAŞMAZ, Musa; *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- ŞIVGIN, Hale; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- ULUBELEN, Erol; *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
- ZİYA ŞAKİR; *İttihat ve Terakki-Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?*, cilt II, Akıllıfikir Yayınları, İstanbul 2014.

Extended Abstract

As a result of expanding the scope of concessions granted by the Ottomans to foreign countries, the Ottoman territories became an arena where diplomats and consuls had more influence. Foreign states, including England, not only developed privileges for their own subjects but also extended these privileges to non-Muslim Ottoman citizens who cooperated with them. Consequently, they began to protect and oversee non-Muslim Ottoman citizens.

Since the 1850s, British influence on the Ottoman Empire increased due to their alliance in the Crimean War and their prioritization of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire in their foreign policy. However, this changed in 1878 when Russia advanced into Ottoman territories in the Balkans and the Caucasus. England took control of Cyprus from the Ottoman Empire and altered Ottoman policies, particularly regarding Armenian reforms.

In the 1870s, German imperialism emerged as a significant competitor to England, prompting the British to establish military consulates. In addition to the consulates already present in the Ottoman lands based on the Berlin Treaty and Cyprus Convention, Britain sent new officials under the designation of military consulates. These military consuls were officers from the technical divisions of the army, such as cartography, fortification, and quartermaster units. They were qualified to collect and evaluate statistical and topographic data and had experience in intelligence gathering.

While British consuls protected Armenian people in their areas of duty, they began to implement oppressive policies against Muslims. This aimed to prevent Armenians from seeking support from other states and to intimidate and oppress Muslims. It became evident that Britain would focus on the issue of reforms, and the consuls took a stance that supported Armenian extremism by ignoring the banditry committed by certain Armenians and pretending to protect Armenian rights. While they protected Armenians against Kurds and Caucasians, they also instigated confrontations, exacerbating tensions in the region.

After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the Union and Progress Party

sought to draw closer to England instead of Germany. However, the insufficient support provided by Britain on some issues disappointed the Unionists, and a tendency towards Germany reemerged. England was greatly concerned by the rapprochement between Germany and the Ottomans. Consequently, England did not grant Germany the naval reform and carried it out themselves. Another issue that unsettled Britain was the inevitable Russian intervention in the region as Kurds and Armenians in Eastern Anatolia clashed and ignited a civil war. England used Armenians as leverage against the Ottoman Empire, and Iran saw it as a means to exert pressure on Russia.

Britain feared that if the Constitutional Monarchy regime succeeded in the Ottoman Empire and Iran, it would potentially trigger similar constitutional movements in their own colonies, especially in Egypt and India. Moreover, England perceived the Union and Progress government's policies of establishing an Islamic Union as a threat to their interests in India and Egypt. Consequently, England did not hesitate to intervene in Ottoman internal affairs in a friendly manner, voicing reform demands and warning the Ottoman government about Christian issues on numerous occasions.

The Ottoman government decided to establish a reform committee to overhaul some of the state's institutions and appointed an English expert to lead it. With the aim of countering negative propaganda in Europe, the Ottoman government created the "Inspector General" and initiated reforms. However, starting from the end of 1912, various Armenian groups with different perspectives began to act together. Anticipating that the unification of Armenian groups would prompt Russian attempts to intervene in the East under the guise of protecting Armenians, the government dispatched delegations to the Eastern regions to prevent interference in internal affairs and to weaken Russia's influence in Eastern Anatolia. They also launched new studies on the reform project, which gained momentum after the Balkan War. Negotiations on reforms were conducted under the leadership of the Ottoman Empire, Russia, and Germany. The treaty, which encompassed reforms pertaining to Armenians, was signed between the Ottoman Empire and Russia on 8 February 1914.

gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 16
Sayı 32
Yaz 2023